

Vyresniųjų mokinių emocinių išgyvenimų pokyčiai: longitudinalinis tyrimas

Vanda Aramavičiūtė

Profesorė socialinių
mokslų (edukologijos) habilituota daktarė
Vilniaus universiteto Edukologijos katedra
Universiteto g. 9/1, tel. 266 76 25
El. paštas: aramaviciute@gmail.com

Straipsnyje iškeliama dvasinių vertybių ugdymo svarba globalizacijos iššūkių kontekste. Remiantis teologų, filosofų ir edukologų požiūriu, aktualinami esminiai dvasingumo raiškos kontūrai. Šių idėjų kontekste pagrindžiamas emocinių išgyvenimų vaidmuo internalizuojant dvasines vertybes. Taip pat apibūdinama vyresniųjų mokinių vertybių išgyvenimų, kaip reikšmingo dvasingumo matmens, kaitos tendencijos, išryškėjusios per 10–11 metų. Kartu atskleidžiama emocinių išgyvenimų pokyčių priklausomybė nuo mokinių lyties ir mokyklos tipo.

Pagrindiniai žodžiai: globalizacija, dvasingumas, emocijos, vyresnieji mokiniai, kaita.

Įvadas

Globalizacijos procesus analizuojantys sociologijos, ekonomikos, politikos ir kultūros atstovai (Bauman, 2007; Giddens, 2000; Held, McGrew, Goldblatt, Perraton, 2002; Jameson, 2002; Marcuse, 2001; Steger, 2008 ir kt.) kelia klausimą, kokius socialinius pokyčius sukelia globalizacija ir kiek jie dera su globalizuojamos visuomenės norais ar lūkesčiais. Nors ir pripažįstama, kad jokia socialinė sritis negali išvengti globalizacijos poveikio, tačiau konkrečių socialinių pokyčių įtakos identifikavimas tebelieka diskusijų objektas. Vienų analitikų nuomone, globalizacija, kaip daugiadimensinis socialinis procesas, „sukuria, daugina, diferencijuoja ir intensyvina socialinę tarpusavio priklausomybę bei socialinius mainus ir tuo pat metu leidžia giliau suvokti

stiprėjančius ryšius tarp to, kas lokalu ir globalu“ (Steger, 2008, p. 36). Kitų požiūriu, į plotį ir į gylį besiskverbianti globalizacija daro prieštarinę ar net destruktivų poveikį tam tikrų šalių, visuomenių bei individų būviui. „Globalizacija nėra tai, ką visi ar bent jau patys iniciatyviausi ir išradingiausi nori ir viliasi daryti. Globalizacija – tai, kas su mumis visais vyksta“ (Bauman, 2007, p. 94). Konstatuojama, kad silpnesnių šalių žmonės ar jų bendruomenės vertinami tik kaip darbo jėga, kaip pelningų operacijų taikinys, kaip naudinga verslo mechanizmų dalelė ir pan. Šitai globalizaciją leidžia įvardyti kaip netolygų procesą, skirtingose vietose sukuriantį tam tikras nelygybės bei hierarchijos formas.

Įvairialypiai ir dinamiški socialinių procesų pokyčiai neatskiriamai susiję ir

su kultūros transformacijomis – plintančiu daugiakultūriškumu, kultūros deteritorizacija, globalumo ir lokalumo perskyra ir kt. Šių transformacijų galimos pasekmės dažniausiai įvardijamos kaip tautinės saviemonės krizės (Jokubaitis, 2008) ar tradicinių vertybių tęstinumo nebeužtikrinantys (Čiubrinskas, 2008; Šutinienė, 2008), nacionalinių ir teisinių tradicijų veiksmingumo išbandymo (Held, McGrew, Goldblatt, Perraton, 2002), nacionalinės valstybės funkcijų bei galių silpnėjimo (Bauman, 2007) procesai. Linkstama pabrėžti, kad visa tai ypač silpnina šiuolaikinio žmogaus identiteto tęstinumą, kai, stiprėjant identiteto atsiejimui nuo etninių ir kultūrinių bei lokalinių elementų, įteisinamas kultūriškai hibridiškas jo pavidalas, implikuojantis savyje skirtingų kultūrų formų ir stiliumi. Kartu pripažįstama, kad socialinio ir kultūrinio būvio pokyčiai atitinkamai veikia ir kitas žmogaus dvasinio pasaulio sritis. Šiuolaikinis žmogus, teigia L. Ferry (2007), atsiduria alternatyvų kryžkelėje: toliau eiti rekonstrukcijos kūrėjų atvertu keliu arba grįžti į ieškojimų kelią, skatinantį neatmesti transcendentinių idealų, bet juos iš naujo apmąstyti ir siekti išminties ar dvasingumo.

Tačiau dvasingumas, kaip sudėtingas daugiabriaunis fenomenas, yra tapęs skirtingų disciplinų tyrimo objektu, nevienodai traktuojančių jo prigimtį, esmę, turinį ir vertinimo kriterijus. Kita vertus, dvasingumo definicijos diskurso kontekste išryškėja jos ir autentiškų žmogaus santykių su pasauliu, remiamų aukščiausiomis, arba dvasinėmis, vertybėmis, sąsaja. Remiantis *teologiniu (krikščioniškuoju) požiūriu*, dvasingumo išraiška – asmeninis žmogaus santykis su Kūrėju, grindžiamas trimis pamatinėmis dorybėmis – tikėjimu, meile,

viltimi. Pripažįstant krikščionybės ir kultūros ryšį kaip platesnę šio santykio išskleidimo erdvę, dvasingumas neatsiejamas ir nuo žmonių tarpusavio santykių, sudvasinančių žmogaus gyvenimą ir nukreipiančių Dievo link (Buber, 2001; Grun, 2010; Rupnik, 2003; Sheldrake, 1992; Szodon, 2007).

Filosofiniu požiūriu dvasingumas grindžiamas nevienodai apibrėžiamo dvasinio prado (idealumo, dvasinės energijos, transcendentizmo, intencionalumo, ypatingo aktyvumo ir pan.) pirmumo pripažinimu visuomenėje. Tačiau nors tai ir suponuoja įvairialypį dvasingumo interpretacijų diapazoną šiuolaikinėje filosofijoje, bet kartu išsaugo jo glaudų ryšį su dvasinėmis vertybėmis. „Dvasingumas neišvengiamai aprėpia dorovės, tiesos pažinimo ar pozityvaus ieškojimo asmeninės ir bendruomeninės naudos vertybes ir kyla link Dievo“ (Gaižutis, 2009). Kai didžiosios vertybės – tiesa, gėris, grožis, nauda – atskiriamos ar nesusiejamos su tikėjimu, viltimi, jos praranda savo ypatingą galią. Kai kurie autoriai (Ferry, Kalenda, Krymskis, Mureika, Šerpetys, Žemaitis ir kt.) dvasingumą sieja su dora, išskirtiniu žmogaus dvasinį gyvenimą turinančiu šaltiniu.

Edukologijoje, kaip ir filosofijoje, pripažįstama, kad dvasingumas „įgyvendina aktyvų siekį rasti aukščiausią savo egzistavimo prasmę, susieti savo gyvenimą su absoliučiomis vertybėmis ir įsitraukti į bendros žmogiškos kultūros dvasinį universumą“ (Oleksiuk 2009, p. 159). *Lietuvos edukologai* (Jovaiša, 2001; Bitinas, 2000; Aramavičiūtė, 2005; 2009; Martišauskienė, 2004, 2009; D. Verbylaitė, 2006) dvasingumą apibūdina adekvačiais asmens santykiais su pasauliu, grindžiamais pamatinėmis dvasinėmis vertybėmis, kylan-

čiomis iš tiesos, gėrio, grožio ar iš tiesos, gėrio, grožio ir šventumo vertybių. Į šias vertybes žvelgiama kaip į santykių kokybės determinantes, jų tobulinimo orientyrus ar sudedamąsias dalis. Tokiu atveju apie asmens dvasingumą sprendžiama iš dvasinių vertybių internalizacijos, arba vertybių tapimo vidiniu asmenybės turiniu, pasireiškiančiu pažintiniu – prasminiu, emociniu ir elgesio lygmeniu. Kitaip tariant, kai asmuo įgyja dvasinių vertybių prasmės ir vertės supratimą, kai jis tiesiogiai išgyvena vertybių prasmę, kai siekia vertybes praktiškai įgyvendinti ir savo siekius išreiškia konkrečiais veiksmais ar net stengiasi vertybes priartinti kitiems, dvasingumas ima skleistis.

Antra vertus, nors vertybių internalizaciją lemia daugelis vidinių ir išorinių veiksnių, bet iš jų ypatingas vaidmuo teiktinas emociniams išgyvenimams. Tyrimų nustatyta, kad emociniai procesai, atskleidžiantys vertybių prasmę giliau nei kognityviniai, lengvina vertybių tapsmą motyvu, stimuliuojančiu praktinį vertybių įkūnijimą. Tad ugdant dvasingumą svarbu, kad individas ne tik racionaliai suvoktų vertybes, bet ir palankiai emociškai nusiteiktų jų atžvilgiu, ar įgytų vertybinį jausmą – atitinkamą vidinį pritarimą ar pasitenkinimą, išryškinantį, kas išties vertinga, ir kas turi mažesnę vertę. „Aukščiausia vertybė yra ta, kurios realizavimas yra susijęs su didžiausiu pasitenkinimu“ (Hartmann, 2001, p. 223).

Nors emociniai išgyvenimai ir randa tam tikrą atgarsį edukaciniuose tyrimuose, tam tikru požiūriu nagrinėjančiuose jauniesniojo amžiaus vaikų (Bakutytė, 2000; Girdzijauskienė, 2004; Butvilas, 2008), paauglių (Martišauskienė, 2004; Budrei-

kaitė, 2011) bei jaunuolių (Aramavičiūtė, 2005; Girdzijauskas, 2009; Kriaučiūnienė, 2010; Verbylaitė, 2006) socialinės ir dvasinės raidos procesus, bet tyrimų, apibūdinančių jų pokyčius, beveik netenka atrasti. Antra vertus, edukaciniu požiūriu labai svarbu dvasingumo ugdymą remti naujausia informacija, atitinkančia realią jo būklę. Tam reikalingi longitudinaliniai tyrimai, kurie padėtų nustatyti skirtingo amžiaus ugdytinių dvasingumo kaitos ypatumus ir ugdymo praktikoje leistų sumažinti atotrūkį tarp esamo dvasingumo lygmens ir taikomų ugdymo modelių. Turint galvoje emocinį dvasingumo lygmenį, natūraliai iškyla **mokslinė problema**: kuria linkme kinta šiuolaikinių mokinių emociniai išgyvenimai, kiek jie yra susiję su dvasinėmis vertybėmis ir kokie veiksniai daugiausiai lemia šiuos pokyčius.

Į tai atsižvelgus, **tyrimo objektu** pasirinkta vyresniųjų mokinių emocinių išgyvenimų, kaip dvasingumo emocinio lygmens, kaita globalizacijos iššūkių kontekste.

Tyrimo tikslas – remiantis ilgalaikių tyrimų duomenimis, atskleisti vyresniųjų mokinių emocinių išgyvenimų kaitos tendencijas ir jomis remiantis apibrėžti dvasingumo ugdymo tobulinimo strategijas.

Straipsnyje siekiama: 1) aktualinti emocijų vaidmenį internalizuojant dvasines vertybes; 2) apibūdinti vyresniųjų mokinių emocinių išgyvenimų pokyčius, įvykusius per 10–11 metų; 3) išryškinti emocinių išgyvenimų priklausymą nuo mokinių lyties ir mokyklos tipo.

Tyrimo etapai ir tiriamųjų imtis. Žvalgomas tyrimas buvo atliktas dviem etapais. *Pirmame etape* (1998 m.) buvo ištirta 220 vyresniųjų klasių mokinių, besimokančių dviejose miesto vidurinėse mo-

kyklose (X ir XI klasėse) ir dviejose gimnazijose (II ir III klasėse). Tirti vyresnieji mokiniai pagal mokyklos tipą pasiskirstė taip: 125 (56,8 proc.) mokėsi vidurinėje mokykloje, 95 (43,2 proc.) – gimnazijoje, pagal lytį – 126 (57,2 proc.) merginos ir 94 (42,8 proc.) vaikinai. *Antrame etape* (2009 m.) – 666 mokiniai, taip pat besimokantys šių dviejų tipų mokyklose: trijose vidurinėse mokyklose – 262 (39,2 proc.) ir trijose gimnazijose – 405 (60,8 proc.). Palyginus respondentus pagal lytį, merginų buvo 355 (53,3 proc.) ir vaikinų 295 (44,3 proc.).

Abiem etapais mokyklos ir jose tiriamos klasės buvo pasirinktos atsitiktinės atrankos būdu. Tačiau tyrime dalyvavo visi pasirinktų klasių mokiniai. Antrame etape buvo tiriami ne tik tose pačiose mokyklose besimokantys vyresniųjų klasių mokiniai, o ir kitose mokyklose, bet tose pačiose klasėse.

Tyrimo metodai: *teoriniai* – mokslinės literatūros lyginamoji analizė, interpretavimas, apibendrinimas, vertinimas; *empiriniai*: B. Dodonovo emocijų tyrimo testas, apimantis dešimt svarbiausių emocijų. Jį atlikdami rangavimo būdu tiriamieji turėjo pažymėti, kurios iš jame pažymėtų emocijų jiems teikia didžiausią malonumą (pasitenkinimą), išreiškiantį palankų požiūrį į šiuos išgyvenimus, atsirandančius tenkinant atitinkamus poreikius ir turinčius ryšį su tam tikromis vertybėmis. Kartu siekta išsiaiškinti ir šio požiūrio kaitos tendencijas, įvykusias per 10–11 metų;

statistiniai: aprašomoji statistika (procentinis dažnių skaičiavimas), koreliacinė analizė, chi kvadrato kriterijus. Tyrimo duomenys buvo tvarkomi naudojant statistikos duomenų apdorojimo paketą SPSS (*Statistical Package for Social Science*), programinės įrangos 12.0 versiją.

Emocijų vaidmuo internalizuojant dvasines vertybes

Psichologijos literatūroje jausmai, arba emocijos, apibrėžiami kaip žmogaus santykio su pažįstama tikrove – daiktais, reiškiniais, kitais žmonėmis ir pačiu savimi – išgyvenimai. Taip pat pabrėžiama, kad savo išgyvenimais žmogus daug aiškiau išreiškia ne tik savo santykius, bet ir atskleidžia save kaip asmenybę. Kartu keliamas klausimas, kiek konkrečioje aplinkoje emocijos gali padėti individualiai asmenybės raidai. Manoma, kad tai priklauso nuo aplinkos savybių santykio su individo poreikiais, kaip daugiausia nulemiančiais emocijų kokybę (kryptingumą, modalumą, intensyvumą, pastovumą, trukmę ir kt.) ir leidžiančiais emocijas interpretuoti kaip psichinius fenomenus, savitai aptarnaujančius žmogaus poreikius.

Tam tikri aplinkos elementai, padėdami ar kliudydami patenkinti žmogaus poreikius, sukelia skirtingus emocinius išgyvenimus. Susijusius su dvasiniais ir kultūriniais poreikiais išgyvenimus įprasta vadinti aukštesniais jausmais: doroviniais (kuriuos sukelia dorovinių vertybių laikymasis ar pažeidimai), intelektualiniais (kylančiais išgyvenant santykį su protine, kūrybine veikla) ir estetiniais (patiriamais pažįstant, suprantant ir išgyvenant grožį). Tad aukštesni jausmai „pasireiškia pastoviais dorovinio pasitenkinimo ar protesto, estetinio pasigerėjimo, intelektualinio smalsumo ar kūrybos džiaugsmo ir pan. išgyvenimais“ (Jacikevičius, 1994, p. 104). Užimdami hierarchiškai aukščiausią padėtį, jie greičiau ir tiksliau leidžia žmogui iš aplinkos išskirti tuos objektus, kurie atitinka jo poreikius ir yra jam labai svarbūs, vertingi. Dėl to aukštesniems jausmams skiriamas pagrindinio energijos šaltinio

statusas, nes situaciniai, trumpalaikiai, epizodiški išgyvenimai mažiau paliečia žmogaus vidinį pasaulį, jo psichinę ir dvasinę būklę. A. Maslow (1997) nuomone, aukštesnieji išgyvenimai integruoja pačias geriausias ir pačias laimingiausias žmogaus gyvenimo ir būties akimirkas, apima ekstazės, susižavėjimo, palaimos, didelio džiaugsmo emocijas, turi estetinį pagrindą. Jie leidžia žmogui aiškiau ir skaidriau suvokti pasaulį, autentiškiau jį apibūdinti, remiantis tiesos, grožio, vientisumo, darnos, gyvumo, unikalumo, tobulumo, teisingumo, tvarkos, paprastumo, ramybės, laisvės, žaismingumo ir panašiomis savybėmis. Taigi aukštesnieji išgyvenimai, priartinantys žmogų prie dvasinių vertybių, padeda išvelgti ir viso pasaulio didesnę vertę, kurios jis nepajėgia patirti vien kognytyvinių procesų dėka.

Svarbų vaidmenį ugdant dvasingumą atlieka ir *religiniai jausmai*, kuriuose, filosofo W. Dilthey (1993) požiūriu, atsispindi dvasinio gyvenimo visuma ir iš jos kylantis požiūris į pasaulio sąryšį ir santykį su žmogaus gyvenimu. Teologo L. Guissani (2000) nuomone, religinis jausmas – pamatinis dvasinis veiksnys, kuriame slypi tikroji racionalumo esmė ir žmogiškosios sąmonės šaknys. Religinis jausmas, būdamas glaudžiai susijęs su racionalumu, siekia atsakyti į proto keliamą galutinės prasmės reikalavimą ir atveria jos ryšius su begalybe. „Surasti kelią į tikrovės prasmę galima išgyvenant tikrovę be išlygų, tai yra nieko neatsisakant ir nepamirštant“ (ten pat, p. 150).

Šio diskurso kontekste verta atkreipti dėmesį į teigiamų ir neigiamų emocijų vaidmens žmogaus evoliucijos procese apibrėžtį. Psichologų (Dodono, 1978; Simonovo, 1975; Iljino, 2001 ir kt.) po-

žiūriu, neigiamos emocijos saugo tai, ką žmogus yra pasiekęs, signalizuoja apie gresiančias nelaimes ir pavojus, intensyvina organizmo priešinimąsi perkrovai ir infekcijoms, teigiamos – skatina siekti nauja, ieškoti nepatenkintų poreikių. Kitaip išsireiškus, teigiamos emocijos tarsi revoliucionizuoja žmogaus elgesį aktyviai siekdamas sutrikdyti ramybės, komforto ar pusiausvyros su išorine aplinka būvį. Tačiau tuo nepatvirtinama absoliuti teigiamų emocijų vertė, kuri priklauso nuo to, su kokiais gyvenimo poreikiais (prasmingais ar su egoistiniais, primityviais) šios emocijos susijusios. Neatmetama ir galima pozityvi neigiamų emocijų įtaka žmogaus asmenybės raidai. Žodžiu, teigiamas emocijų vaidmuo nėra tiesiogiai siejamas tik su teigiamomis emocijomis, o neigiamas – tik su neigiamomis emocijomis.

Antra vertus, nors tam tikrais atvejais neigiamos emocijos ir gali pagerinti žmogaus veiklą ar santykius, bet auklėjamojo požiūriu labiau pripažįstamos teigiamos emocijos, grindžiamos maloniais išgyvenimais, įeinančiais į vertybių internalizacijos pagrindą. Auklėjant siektina, „kad auklėtinis remtųsi socialiai vertingomis idėjomis, joms tarnautų ir dėl to patirtų malonumą“ (Bitinas, 2004, p. 89), arba pasitenkinimą. Šie išgyvenimai, susiję su tinkamu asmeninių ir socialinių priedermių atlikimu, tampa socialinių idėjų internalizacijos skatinamąja jėga, rodančia jau kitą emocinės išraiškos kokybę, kuri perteikia naują vertybinį santykį su tikrove.

Be abejonės, gilesnėms emocijų vaidmens išvalgomis gali padėti emocijų funkcijų, nors ir nevienodai interpretuojamų šios srities mokslinėje literatūroje, analizė. Tačiau nors yra kai kurių nesutarimų, B. Iljino (2001) nuomone, svarbiausia

emocijų funkcija – dalyvauti valdant žmogaus elgesį ir veiklą. Tuo norima pasakyti, kad emocijos, kaip subjektyvi motyvacijos (poreikių) raiškos forma, tampa veiklos paskata. Skirtumas tik tas, kad vieni tyrėjai, pripažįstantys emocinių ir motyvacinių procesų vienovę, linę beveik juos sutapatinti, kiti – pažymėti, kad netikslinga to daryti, nes ne kiekvienas motyvacinis procesas sukelia emocijų. Be to, pabrėžiama, kad žinojimas, kurioje valdymo stadijoje (motyvacijos, iniciacijos, mobilizacijos, rezultatų vertinimo) emocijos įsiterpia, gali padėti tiksliau ir nusakyti vaidmenį.

Psichologai (Dodonov, 1978; Iljin, 2001; Jacikevičius, 1994; Legkauskas, 2008; Reikowski, 1974; Viliūnas, 1997), svarstantys emocijų įsiterpimo į elgesio ir veiklos procesus pobūdį, visų pirma skiria *vertinimą*: atspindėjimą / vertinimą, arba signalinį, ir vertinimą / interpretavimą, išreiškiantį subjektyvų ir diferencijuotą asmens požiūrį į aplinkos daiktus, reiškinius ar situacijas. Padėdamos įvertinti šių išorinių dirgiklių asmenybinį reikšmingumą, emocijos signalizuoja ir apie jų ryšį su tam tikrais žmogaus poreikiais, apie šių poreikių svarbumą ir patenkinimo galimybes. Būdamos mobilesnes už poreikius, emocijos fiksuoja ir išorinių aplinkybių pakitimus, juos vertina ir derina su individo galiomis, kartu skatindamos priimti adekvačius sprendimus. Jei apsisprendimo situacijomis pritrūksta reikalingos informacijos, emocijos gali ją kompensuoti – atlikti *kompensacijos funkciją*.

Taigi vienaip ar kitaip lengvindamos žmogaus orientavimąsi išoriniame ir vidiniame pasaulyje, emocijos atitinkama linkme kreipia ir jo veiklą, t. y. atlieka *elgesio nukreipimo funkciją*, kad žmogus, kuo labiau prisitaikydamas prie aplinkos ir joje

vykstančių įvykių, susitelktų ir rastų išeitį iš susidariusios situacijos. Konkrečiau pasakius, atspindėdamos objekto atitiktį individo poreikiams laipsnį, jį rengia adekvačiam elgesiui arba vykdo *prognostinę funkciją*. Galima sakyti, kad taip emocijos atlieka tam tikro tarpininko vaidmenį, jungdamos asmens poreikius ir juos tenkinančią veiklą.

Šalia to emocijoms būdinga ir *informacijos perdavimo funkcija* – apie konkrečių įvykių reikšmingumą pranešama ne tik emocijas patiriančiam asmeniui, bet ir kitiems jo aplinkos asmenims. „Informavimas apie savo vidinę būseną padeda reguliuoti bendravimą ir yra būtina bet kokių koordinuotų veiksmų, socialumo, visuomenės ir kultūros atsiradimo sąlyga“ (Legkauskas, 2008, p. 108). Vadinas, emocijos atlieka ne tik elgesio vertinimo, reguliavimo ir organizavimo funkcijas, bet ir tampa reikšminga bendravimo ir socialumo raidos prielaida, neatsiejama santykių dalimi. Pagal J. Reikowskį (1974), selekcinės įtakos emocijos turi ne tik išoriniam elgesiui, bet ir informacijos atrankai, jai išsaugoti ir atnaujinti, taip pat individo patirties (vaizduotės, fantazijų, mąstymo) pertvarkai bei kitiems psichiniams procesams, o tonizuojančios įtakos – veiklos tikslumui. Taigi įvairiškai dalyvaudamos įvairiuose žmogaus motyvacijos etapuose, emocijos tampa ypatingu santykio su tikrove stimulu.

Kadangi žmogaus emocinė sritis yra labai plati ir trapi, nelengva *suklasifikuoti* emocinius reiškinius. Emocijų tyrėjai, pasirinkdami skirtingą teorinį pagrindą (emocijų kilimo priežastis, ryšį su poreikiais, trukmę, sąveikos su objektais pobūdį ir kt.), pateikia įvairias emocijų klasifikacijas. Tai suponuoja prielaidą, kad vargu ar įmanoma sukurti universalią emocijų

Lentelė. B. Dodonovo emocijų klasifikacija (1978)

<i>Emocijos</i>	<i>Poreikiai</i>	<i>Emocijų raiška</i>
Altruistinės	Paramos, pagalbos, globos poreikiai, noras suteikti kitam žmogui džiaugsmą ir laimę	Nerimas dėl kieno nors likimo, džiaugsmas dėl kito sėkmės, taip pat švelnumo ir ištikimybės, gaudulio, atsidavimo ir gailesčio išgyvenimai
Komunikacinės	Bendravimo poreikiai: emocinio artumo, noras dalytis mintimis ir išgyvenimais, įgyti kitų pritarimą	Simpatijos, palankumo, pagarbos, garbingumo, dėkingumo išgyvenimai
Gloristinės	Savęs įtvirtinimo, pripažinimo, garbės, dėmesio ir buvimo žavėjimosi objektu poreikiai	Savimeilės ir revanšo, išdidumo, pranašumo ir pasitenkinimo savimi išgyvenimai
Praksinės	Veiklos sėkmės, gerų darbo rezultatų poreikiai	Įtampos ir entuziazmo, gėrėjimosi ir malonaus nuovargio, pasitenkinimo išgyvenimai
Gnostinės	Kognityvinės harmonijos, kai atrandama kas nors nauja, nežinoma, esminga, poreikis	Nuostabos ar abejojimo, aiškumo ar svyravimo, sprendimo artumo ir atradimo džiaugsmo išgyvenimai
Pugnistinės	Sunkumų įveikimo, kovos poreikiai	Stiprių pojūčių, pavojų svaigulio ir rizikos, azarto, maksimalaus savo jėgų sutelkimo išgyvenimai
Romantinės	To, kas neiprasta, paslaptinga, nepatirta, siekiai	„Šviesaus stebuklo“ laukimo, sureikšminimo to, kas vyksta, grėsmės, paslapties išgyvenimai
Estetinės	Grožio, darnos troškimas	Gėrėjimosi grožiu, pakylėto ir dramatiško, lyriško, šviesaus, mielo, artimo ir brangaus išgyvenimai
Hedonistinės	Kūno ir dvasios komforto patenkinimo poreikiai	Gerėjimosi maloniais pojūčiais, kuriuos teikia skanus maistas, šiluma, saulė; nerūpestingumo, saldaus tingulio, lengvos euforijos išgyvenimai
Akizityvinės	Daiktų įgijimo, kaupimo, kolekcionavimo poreikiai	Pasitenkinimo arba džiaugsmo, įgijus naują daiktą, išplėtus savo kolekciją, išgyvenimai

klasifikaciją, kuria būtų galima pasinaudoti vertinant bet kurio tipo užduotis, situacijas ar reiškinius. Kita vertus, šioje paieškoje įvairovėje patraukia dėmesį gana originali B. Dodonovo emocijų klasifikacija. Ją kurdamas autorius turėjo galvoje, kad emocijų įtaka priklauso nuo to, kurių iš jų žmogus jaučia specifinį poreikį, pasireiškiantį ypatinga trauka šioms emocijoms, kaip teigiamoms, pamėgtoms, įsimintoms verty-

bėms, sukeliančioms malonius vaizdinius ir tiesiogiai veikiančioms žmogaus veiklą. Kartu jis siekė apibrėžti, su kokiais žmogaus poreikiais šios emocijos daugiausia susijusios ir kokiais išgyvenimais jos pasireiškia (žr. lentelę).

B. Dodonovas pateikė emocijų klasifikaciją, apimančią *altruistines, komunikacines, gloristines, praksines, gnostines, pugnistines, romantines, estetines, hedo-*

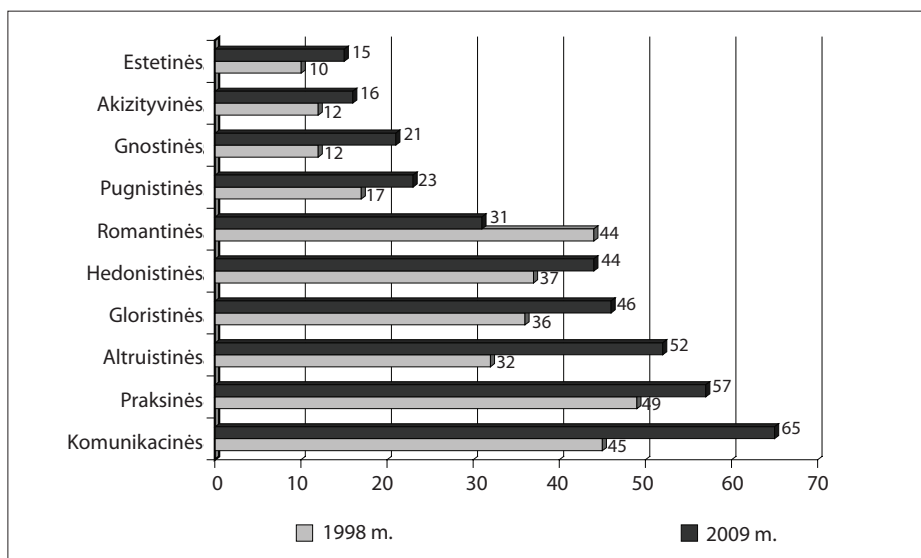
nistines ir akizityvines emocijas. Žvelgiant į šią klasifikaciją per dvasinių vertybių internalizacijos prizmę, verta atkreipti dėmesį į tai, kad altruistinės, komunikacinės ir estetinės emocijos įtraukiamos į dorovinių išgyvenimų branduolį. Tad trauka šioms emocijoms gali rodyti asmens neabejingumą dorovinėms vertybėms ir turėti teigiamos įtakos jų internalizacijai.

Be abejonės, ugdant asmens dvasingumą labai svarbu visokeriopai žadinti dorovinius jausmus, susijusius su *altruistiniais išgyvenimais*, stimuliuojančiais prasmingą asmens santykį su kitais žmonėmis ir savimi, o per tai – ir su platesnėmis socialinėmis bendrijomis ir pasauliu apskritai. Antra vertus, dvasingumo sklaidą gali paskatinti ir *praksinės* emocijos, patiriamos individui siekiant gerų turiningos veiklos ar darbo rezultatų, taip pat *gnostinės*, ar kitaip vadinamos intelektualinės, emocijos, išgyvenamos individui išitraukiant į reiškinio giluminės esmės iešką. O *gloristinės* emocijos, susijusios su pernelyg sureikšmintu savęs pripažinimo poreikiu ir ypač su troškimu pelnyti kitų dėmesį ir susižavėjimą, gali labiau sukliudyti nei padėti internalizuoti dvasines vertybes. *Romantinės*, *pugnistinės* ir *akizityvinės* emocijos, įnešančios tam tikro paslaptingumo, aštrumo ir naujumo į žmogaus gyvenimą, kartu gali išlikti ir neutraliomis, o kartais ir apsunkinančiomis dvasinių vertybių internalizaciją. *Hedonistinės* emocijos, susijusios su žmogaus kūno poreikių tenkinimu, gali dar labiau atitolinti jį nuo dvasinių vertybių ar net jas paneigti. Taigi remiantis B. Dodonovo emocijų klasifikacija įmanoma tiksliau nusakyti ir tam tikrų emocijų vaidmenį internalizuojant vertybes, ir sukonkretinti jų ryšį su tam tikroms dvasinėmis vertybėmis.

Vyresniųjų mokinių emocinių išgyvenimų kaitos tendencijos

Panaudojant B. Dodonovo testą, rangavimo būdu tiriami mokiniai turėjo nurodyti, kurios iš jame pateiktų emocijų teikia patį didžiausią malonumą. Šitaip norėta išsiaiškinti respondentų požiūrio palankumą konkrečių emocijų atžvilgiu. Remiantis B. Dodonovo koncepcija, susiformavęs požiūris į tam tikras emocijas yra specifinio emocinių išgyvenimų poreikio išraiška, rodanti asmens emocinį kryptingumą. Būtent palankus (teigiamas) požiūris, kaip emocinio kryptingumo matmuo, leido atskleisti vyresniųjų mokinių emocinių išgyvenimų kryptį ir jų ryšį su dvasinėmis vertybėmis. Manoma, kad labai aukšto rango (arba pirmos vietos) emocijai skyrimas rodo labai palankų požiūrį, aukšto rango (antros ir trečios vietos) – palankų, nelabai aukšto (4, 5, 6 ir 7 vietos) – nelabai palankų, žemo rango (8 ir 9 vietos) – nepalankų ir labai žemo (10 vietos) – labai nepalankų. Sujungus labai palankaus ir palankaus požiūrio duomenis, išryškėjo šie emocinių išgyvenimų pokyčiai (žr. pav.)

Akivaizdu, kad 1998 metais beveik pusei (44 iki 49 proc.) tirtų vyresniųjų mokinių maloniausius išgyvenimus teikė: *praksinės*, *komunikacinės* ir *romantinės* emocijos; trečdaliui (nuo 32–37 proc.) – *hedonistinės*, *gloristinės* ir *altruistinės*; šeštadaliui ir aštuntadaliui (12–17 proc.) – *pugnistinės*, *gnostinės* ir *akizityvinės*; dešimtadaliui (10 proc.) – *estetinės* emocijos. Taigi maloniausių emocijų hierarchijos viršūnėje – *praksinės* ir *komunikacinės* emocijos, atsirandančios dirbant ir bendraujant su gerbiamaisiais ir artimais žmonėmis. Palankus požiūris į šias emocijas vertintinas kaip pozityvus reiškinys, turintis glaudų ryšį su doroviniais jausmais. To meto tiria-

Pav. Vyresniųjų mokinių palankaus požiūrio į emocinius išgyvenimus, teikiančius didžiausią malonumą, pokyčiai (proc.)

miesiems nebuvo svetimos ir romantinės emocijos, kylančios naujoje aplinkoje, nežinomoje vietovėje ir pan.

Tačiau kartu paaiškėjo, kad altruistinių emocijų, kaip centrinio dorovinių išgyvenimų elemento, pripažinimas atsilieka net nuo hedonistinių ir gloristinių, o estetinės – atsiduria paskutinėje vietoje. Tad altruistinės emocijos, atsirandančios padarant kažką gero savo artimiesiems, o estetinės – suvokiant gamtos ir meno (muzikos, tapybos, poezijos ir kt.) grožį, buvo menkai vertinamos. Beveik tas pats pasakytina ir apie gnostines emocijas, pasireiškiančias subjektui įsiskverbiant į reiškinių esmę, siekiant pašalinti prieštaravimus, išspręsti sunkias problemas ir pan. Šitai leidžia teigti, kad tiek gero kitiems darymas kaip altruizmo, gamta ir menas kaip grožio, o mokslas kaip tiesos šaltiniai vyresniems mokiniams teikė mažai malonių išgyvenimų ir siaurino jų patiriamų dvasinių išgyvenimų diapazoną.

Per 10–11 metus palankumas emocijų išgyvenimų atžvilgiu kito. Visų pirma pozityvūs pokyčiai užfiksuoti komunikacinių ir altruistinių išgyvenimų naudai (rasta po 20 proc. daugiau respondentų, juos priskyrusių prie maloniausių išgyvenimų). Tikėtina, kad bendravimas su artimais žmonėmis ir gero jiems darymas 2009 metais tiriamiesiems dažniau teikė malonių išgyvenimų. Taip pat šiek tiek padaugėjo mokinių, palankiau vertinančių ir praksines emocijas (8 proc. daugiau). Galima sakyti, kad pozityvia linkme kito visas dvasinių išgyvenimų branduolys, į savo centrą įtraukiantis komunikacines, praksines ir altruistines emocijas. Antra, pozityvūs, nors ir nelabai ryškūs, pokyčiai nustatyti ir vertinant respondentų požiūrį į gnostines (9 proc. daugiau) ir estetines (5 proc.) emocijas, nors tai dar neleido šioms emocijoms, kaip ir 1998 metais, pakilti iš paskutinės ir priešpaskutinės vietos. Kartu kyla klausimas, ar menui, gamtai ir

mokslo vyresnieji mokiniai išties nejaučia didelio poreikio, ar šio poreikio patenkinimas sužadina neigiamus išgyvenimus, prisiminimus ar vaizdinius. Trečia, užfiksuoti teigiami pokyčiai glorištinųjų (10 proc. daugiau) ir hedonistinių (7 proc.) emocijų naudojimui, kaip galinčių labiau trikdyti dvasinių vertybių internalizaciją nei ją paskatinti. Panašia linkme kito ir vyresniųjų mokinių požiūris į pugnistines ir akizityvines emocijas (jas laikančių maloniomis padaugėjo 7 ir 4 proc.) ir gerokai sumažėjo respondentų, palankiai vertinančių romantines emocijas (13 proc. mažiau).

Paaiškėjo, kad statistškai reikšmingai skiriasi *lyčių požiūris* tik į kai kurias emocijas: merginos labiau nei vaikinai linkusios pripažinti: komunikacines ($\chi^2 = 45,038$, $p > 0,000$), vaikinai – gnostines ($\chi^2 = 27,423$, $p > 0,002$), pugnistines ($\chi^2 = 30,411$, $p > 0,001$) ir akizityvines ($\chi^2 = 24,276$, $p > 0,007$). Pagal *mokyklos tipą* taip pat rasta nedaug skirtumų: gimnazijų auklėtiniai linkę palankiau vertinti glorištinę ($\chi^2 = 48,948$, $p > 0,000$), komunikacinę ($\chi^2 = 46,421$, $p > 0,000$), estetines, susijusias su gamta ($\chi^2 = 38,655$, $p > 0,001$) ir su menu ($\chi^2 = 46,664$, $p > 0,000$); vidurinių mokyklų – akizityvines ($\chi^2 = 35,218$, $p > 0,002$).

Išvados

Emocijos, kaip daugiafunkcinis reiškinys, įsiterpiantis į įvairius motyvacijos susidarymo etapus, lengvina dvasinių vertybių tapsmą motyvu, stimuliuojančiu praktinį vertybių įkūnijimą. Tad ugdant dvasingumą svarbu, kad asmuo ne tik racionaliai suvoktų vertybių esmę ir prasmę, bet ir palankiai emociškai nusiteiktų jų atžvilgiu ir savo vidumi joms pritartų. Antra vertus,

emocijų įtaka vertybių internalizacijai priklauso ir nuo to, kurioms iš emocijų žmogus jaučia specifinį poreikį, pasireiškiantį ypatinga trauka šioms emocijoms, kaip teigiamoms ir savarankiškomis vertybėms. Palankus požiūris į tam tikras emocijas ar jų kompleksus rodo žmogaus emocinį kryptingumą ir jo ryšį su dvasinėmis vertybėmis kaip dvasingumo pamatu.

Longitudinio tyrimo duomenys išryškino, kad per 10–11 metų vyresniųjų mokinių požiūrio palankumas į emocijas, galinčias suteikti patį didžiausią malonumą, kito. Nustatyta, kad pozityviau keitėsi požiūris į komunikacines ir altruistines emocijas (daugiau kaip penktadalis respondentų jas įvertino kaip maloniausias) ir šiek tiek – į praxines, gnostines ir estetines emocijas. Tai leidžia manyti, kad, didėjant mokinių traukai šioms emocijoms, sudarančioms dvasinių išgyvenimų branduolį, plečiasi ir jų bei dvasinių vertybių – dorovinių, gnostinių, estetinių sąsaja.

Kaip negatyviai vertinamas pokytis išsiskyrė didėjantis vyresniųjų mokinių palankumas hedonistinėms emocijoms, o kaip priešingai vertinamas – didėjantis palankumas glorištinėms, pugnistinėms, akizityvinėms. Šių emocijų vertinimo pokyčiai, kaip ir mūsų anksčiau nustatyti vertybių prasmės suvokimo pakitimai (2010), leidžia daryti prielaidą, kad esant vyresnio mokyklinio amžiaus šalia pastebimų pozityvių požiūrių ir emocijų kaitos tendencijų ryškėja orientacija į vertybes, kaip į atitinkamą pragmatizmo, utilitarizmo ir hedonizmo šaltinį. Tai rodo, kad tiek racionalaus, tiek emocinio požiūrio į dvasines vertybes formavimas(sis) išlieka aktuali edukacinė problema šiuolaikinės globalizacijos sąlygomis.

LITERATŪRA

- Adshead, D. (2000). Facilitating Spiritual Development in the Context of Culture Diversity. *Education, Culture and Values*. Vol. 5. Ed. by M. Leicester, C. Modgil and S. Modgil. Londonband New York.
- Aramavičiūtė, V. (2005). *Auklėjimas ir asmenybės dvasinė branda*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Aramavičiūtė, V. (2010). *Vyresniųjų mokinių dvasingumas globalizacijos iššūkių kontekste*. Vilnius: Lietuvių katalikų akademijos metraštis, t. 33, p. 193–211.
- Jakutytė, R. (2001). *Pradinių klasių mokinių humanizmo ugdymas*. Šiauliai: ŠU leidykla.
- Bauman, Z. (2007). *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius.
- Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Kronta.
- Bitinas, B. (2004). *Hodegetika*. Vilnius: Kronta.
- Buber, M. (2001). *Dialogo principas – dialogas. Klausimas pavieniui. Tarpžmogiškumo principai*. Vilnius: Katalikų pasaulis.
- Budreikaitė, A. (2011). *Paauglių dorovinių vertybių raiška ir plėtotė olimpinio ugdymo pagrindu*. Daktaro disertacija. Klaipėdos universitetas.
- Butvilas, T. (2008). *Šeimoje netektį patyrusių vaikų socializacija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Čiubrinskas, V. (2008). Tautinis identitetas yrančių ryšių pasaulyje: lietuviškumo trajektorijos. *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: VDU.
- Dilthey, W. (1993). *Filosofijos esmė. Kutūros prigimtis*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Gaižutis, A. (2009). *Dvasingumas žmogaus pasaulyje*. Monografija, sud. J. Kievišas. Vilnius: VPU leidykla.
- Giddens, A. (2000). *Modernybė ir tapatumas*. Vilnius: Pradai.
- Girdzijauskas, A. (2008). *Aukštesniųjų klasių mokyklų dorovinės kultūros ugdymas muzikine veikla*. Daktaro disertacija. Klaipėdos universitetas.
- Girdzijauskienė, R. (2004). *Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų kūrybiškumo ugdymas muzikine veikla*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Giussani, I. (2000). *Religinis jausmas*. Vilnius: Tyto alba.
- Grun, (2010). *Anzelmo Griuno atsakymų knyga*. Vilnius: UAB „AJS spaustuvė“.
- Hartmann, N. (2001). *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Pradai.
- Held, D.; McGrew, A.; Goldblatt, D.; Perrašon, J. (2002). *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika, kultūra*. Vilnius: Margi raštai.
- Ferry, L. (2007). *Išmokti gyventi*. Vilnius: Tyto Alba.
- Jacikevičius, A. (1994). *Siela, mokslas, gyvenimas*. Vilnius: Žodynas.
- Jameson, F. (2002). *Kultūros posūkis*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla.
- Jokubaitis, A. (2008). *Tautinė valstybė ir atsakomybė. Vertybių nykimas?* Vilnius: Petro ofsetas.
- Jovaiša, L. (2001). *Edukologijos pradžios*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Kriaučiūnienė, R. (2009). *Būsimųjų užsienio kalbų mokytojų dorinės nuostatos ir jų ugdymas universitete*. Klaipėda. Daktaro disertacija.
- Legkauskas, V. (2008). *Socialinė psichologija*. Vilnius: Vaga.
- Martišauskienė, E. (2004). *Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškinys*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio instituto leidykla.
- Nucci, L. P. (2001). *Morality and emotion. Education in the moral domain*. Cambridge university press.
- Oleksiuk, O. (2009). Konceptualūs asmenybės dvasingumo formavimo meno srityje pagrindai. *Dvasingumas žmogaus pasaulyje*. Vilnius: VPU leidykla.
- Rupnik, M. (2001). *Perėjimo kultūra*. Vilnius: Katalikų pasaulis.
- Scheldrake, P. (1992). *Spirituality and History: Christian living and the Doctrine of God*. Marykmoll, New York.
- Szkodon, J. (2008). *Kas yra kasdienio gyvenimo dvasingumas?* Vilnius: UAB „Katalikų pasaulio leidiniai“.
- Šutininė, I. (2008). Lietuvių tautinio identiteto raiška globalizacijos kontekstuose: tarp lokalumo ir daugiakultūriškumo. *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Verbylaitė, D. (2006). *Dvasingumas ir jo ugdymo galimybės universitete*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Вилонас В. К. (1990) *Психологические механизмы человеческой психики*. Москва: из-во Московского университета.
- Додонов, Б. (1978). *Эмоция как ценность*. Москва: Политиздат.
- Ильин, Е. П. (2001). *Эмоции человека*. Санкт-Петербург: издательский дом „Питер“.

Маслоу, А. (1997). *Дальние пределы человеческой психики*. Санкт-Петербург: Издательская группа „Евразия“.

Симонов, П. (1975). *Высшая деятельность человека*. Мотивационно-эмоциональные аспекты. Москва.

CHANGES IN EMOTIONAL EXPERIENCES OF SENIOR SCHOOL LEARNERS: LONGITUDINAL STUDY

Vanda Aramavičiūtė

Summary

The article approaches the problem of spiritual value education in the context of challenges imposed by globalisation. Following the opinions of theologians, philosophers and educational researchers, the essential contours of spirituality expression are actualised. In the context of such ideas the role of emotional experiences, as a relevant dimension of spirituality, in internalisation of values is substantiated. Following B. Dodonov's conception, it is stated that the influence of emotions on internalisation of values depends on the need of specific emotions felt by an individual, which manifests itself through a particular attraction towards these emotions as positive values. The formed favourable attitude is an expression of this need, which reflects individual's emotional orientation and his/her relation with spiritual values.

The article presents the data of the longitudinal study (1998–2009), which show that during the period of 10–11 years the most considerable positive changes were observed in upper secondary learners' evaluations of communicative and altruistic emotions (an increase of one fifth in the number of

respondents, who evaluated these emotions as the most pleasant was observed) and slightly more positive changes were identified in evaluation of praxical, gnostic and esthetical values. The opinion that an increasing attraction of school learners towards these emotions that make up the core of spiritual experiences results in strengthening of their links with spiritual values (moral, gnostic and esthetical) is followed. An increasing favour towards hedonistic emotions and partially to gloristic, pugnistic and acquisitive values is seen as considerably negative phenomenon. Changes in perceiving of these emotions, as well as previously identified changes in understanding meanings of values, allow stating that next to identified positive changes, the orientations towards values that may be considered as a certain source of pragmatism, hedonism and utilitarianism are observed among senior school learners. The dependence of emotion changes on learners' gender and type of school is not considerable.

Key words: globalisation, spirituality, emotions, senior school learners, change

Įteikta: 20011 06 15

Priimta: 2011 08 10